

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רמ"ג, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

כפל דמי הטיסה המבוטלת

זכיתי בהם כדין טעות הגוי, ואין לכם חלק ונחלה בו. הנערים שהיו מעט מבולבלים ונדהמים לנוכח כל המאורע, פנו לברר את ההלכה כדת של תורה.

עיקרי הנושא בהלכה

א. טעות גוי

הלכה מפורסמת היא כי טעות שהגוי טעה מעצמו, מותרת. אין זה בכלל גזל הגוי שנאסר, כמפורש בשולחן ערוך (סימן שנט סעיף א) שאסור לגזול או לעשוק אפילו כל שהוא, בין מישראל בין מעובד כוכבים. אלא שנחלקו הפוסקים אם גם מותר להטעות את הגוי, או שדוקא כשטעה מעצמו מותר לקחת. והרמ"א (סימן שמח סעיף ב) הביא את המחלוקת. המקור שטעות גוי מותרת, מובא במסכת בבא קמא (ק"ג): אמר שמואל טעותו מותרת. הגמרא מספרת ששמואל רכש מגוי כלי זהב, הגוי טעה וסבר שהוא מנחושת. ועוד טעה הגוי בכך שהוא נקב את מחירו בארבעה זוזים, ושמואל הבליע לו בתשלום זוז אחד, שהטעה אותו בחשבון ושילם לו רק שלשה זוזים, משום שמותר להטעות את הגוי. עוד מספרת הגמרא שרב כהנא רכש מגוי מאה ועשרים חביות במאה זוזים, והחסיר לו זוז אחד מהמאה, ואמר לגוי 'חזי דעלך קא סמיכנא'. כלומר, אני לא סופר את הכסף אלא סומך עליך שתספור. לאחר שהגמרא מספרת סיפור נוסף על טעות הגוי שהתרחש עם רבינא, מספרת הגמרא על רב אשי שאמר למשרתו לבדוק אם

הזמינו, שילמו וטסו.

כששבו לארצם, בדקו הנערים הידידים את האפשרות העומדת לפנייהם לתבוע את חברת אייר-פרנס על הכרטיסים המבוטלים, אלא שלהפתעתם אמרו להם הנציגים במשרד שירותי הלקוחות של החברה, שבלא דין ודברים הם מפצים אותם מיידית בסכום הטיסה החדשה שעלתה להם, וכי עליהם רק לשלוח צילום של החשבון יחד עם חשבון בנק כדי להעביר את הפיצוי.

כאשר פנו למלא את הטופס לדרישת החזר, התברר להם שצריכים לרשום חשבון בנק באיחוד האירופי, ומשלא היה להם, פנו לידיד משותף, ר' אהרן שמו, וביקשו להשתמש בחשבון הבנק שלו כדי לקבל את החזר.

לא חלפו כי אם מספר ימים, והם קיבלו מכתב: תביעתכם להחזר דמי נסיעה באל-על עבור שלשה הנוסעים אושרה, הסכום הועבר לבנק. משיקשו את ר' אהרן לבדוק את העניין, הוא סיפר להם שהופקד להם סך של 4,200 דולר. חלה טעות. בעוד שלפי התכנית המקורית הם היו אמורים לקבל יחד סך של 2,100 דולר בתמורה ל-3 כרטיסי הטיסה באל-על. חשבו מי שחשבו במשרדי אייר-פרנס, שעליהם לשלם לכל אחד עבור שני צדדי הטיסה, והכפילו את הסכום לכדי 4,200 דולר.

ר' אהרן, יהודי תלמיד חכם, אומר להם: בעצם, הסכום הנוסף לא קשור אליכם. מדובר בטעות של גוי. ומשכך, הרי לכם שלכם, 700 דולר לכל אחד. ויתרת ה-2,100 דולרים שמונחים בחשבוננו,

אורי, שרגי ושמש, שלשה נערים חברים, בחורים כבני עשרים, בחרו לעשות את תקופת הימים הנוראים וימי השמחה תשפ"ד בארץ הקודש. בימים שבשגרה הם לומדים בישיבה בצרפת ארץ מולדתם, אך בהתקרב הימים הנעלים של השנה, כשהנפש משתוקקת ומחפשת להתקרב, הם עשו את דרכם לירושלים עיר הקודש, שם איוו למושב להם בכל ימי חודש תשרי.

כרטיסי הנסיעה חזרו לארץ מולדתם היו מיועדים לשבוע של אחרי שמחת תורה, והם הוזמנו חודשיים מראש דרך חברת התעופה הצרפתית אייר-פראנס, כל כרטיס הלוך ושוב במחיר של 400 דולר.

את מה שאירע ביום שמחת תורה איש לא חזה מראש, אומות העולם שנתקפו בפחד מהמתרחש בארץ הקודש בעקבות אותה התפרעות ישמעאלית איומה ונוראה ה"י, ובעקבותיה המלחמה העזה, תרתי משמע, שניטשה במלוא עוזה, החלו מבטלות את לוח טיסותיהן בזה אחר זה. תוך שעות ספורות מצאו הנערים את עצמם עם כרטיס מבוטל ללא אפשרות חזרה.

במהלך הימים הבאים, התברר כי יש אפשרות יחידה לחזור דרך חברת אל-על שהמשיכה לקיים את טיסותיה ואף תגברה אותן, אלא שגם המחירים היו בהתאם. 700 דולר לכרטיס צד אחד. המחיר האמיר. גם כך לא היה קל למצוא מקומות פנויים בשבוע הראשון שלאחרי שמחת תורה. ברירה לא הייתה להם.

הפרדס הוא של גוי כדי להביא לו ענבים. הגוי שמע את הדברים ושאל האם מותר לגנוב מגוי? השיב לו רב אשי, כוונתי הייתה שישלם לך על הענבים, והסיבה שציינתי אם הפרדס של גוי, כי יהודי לא היה מסכים למכור ענבים.

את ההסבר להבדל שיש בין טעות לגזל, ומדוע טעות מותרת, אנחנו מוצאים ברמב"ם (הלכות גזלה ואבדה פרק יא הלכות ג-ה) שכתב: אבידת הגוי מותרת, שנאמר (דברים כב ג) 'אבידת אחיך', והמחזירה הרי זה עובר עבירה מפני שהוא מחזיק ידי רשעי עולם. ואם החזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח, ובמקום שיש חלול השם אבידתו אסורה וחייב להחזירה, ובכל מקום מכניסין כליהם מפני הגנבים ככלי ישראל מפני דרכי שלום. טעות הגוי כאבידתו ומותרת, והוא שטעה מעצמו אבל להטעותו אסור. כיצד, כגון שעשה הגוי חשבון וטעה, וצריך שיאמר לו ישראל ראה שעל חשבונך אני סומך ואיני יודע, אלא מה שאתה אומר אני נותן לך, כגון זה מותר. אבל אם לא אמר לו כן אסור, שמא יתכוין הגוי לבדקו, ונמצא שם שמים מתחלל. עכ"ל.

מדברי הרמב"ם למדנו שטעות הגוי היא כמו אבידה ולא כמו גניבה. לכן, כמו שאבידת הגוי הותרה בתורה, כך גם בטעות אין צורך להעמידו על טעותו, אלא הרי זו כאבידה שהיהודי זכה בה.

אמנם, בעוד שהרמב"ם הדגיש שמדובר דוקא בטעות שהגוי טעה מעצמו, וכן היא גם דעת המרדכי (ב"ק סימן קנח) בשם הראב"ה. ברש"י (ב"ק קיג: ד"ה ואיבלע) אנחנו מוצאים שפירש שהטעה בחשבון. ושורש מחלוקתם במה שנתבאר בגמרא (שם) שאין להטעות גוי למכור לו עבד עברי העתיד לצאת בשנת השישית כאילו הוא נמכר לעולם, ברמב"ם (גניבה פרק ז הלכה ח) למד מכך שרק טעות גוי הותרה, אבל להטעות אותו אסור. ולדבריו יש לפרש את הגמרא (ב"ק קיג:) כהערוך, ששמואל לא הטעה את הגוי לתת לו פחות מטבע, אלא להיפך שהבליע לו מטבע נוסף כדי שישמח בטעות ישראל ויסתלק במהרה קודם שיגלה שמדובר בכלי זהב. אבל התוספות (שם ד"ה יכול) ביארו שמאחר והגוי עתיד לדעת שהטעהו אסור, וכן פסק הטור שטעות גוי מותרת כאשר לא יודע לגוי מהטעות, ולא פירש שאסור להטעותו אלא אם טעה בעצמו. וזו היא המחלוקת שהובאה בדברי רמ"א כפי שהזכרנו.

על שיטת רש"י, הקשה בחידושי רעק"א (חולין צד), שהרי אפילו אם מדובר

בטעות, עדיין הוא גונב דעתו של הגוי, והרי אסור גם לגנוב דעתו (הלכות אונאה ומקח טעות סימן רכח סעיף ו). כתב על כך הגאון רבי עמרם בלום (שו"ת בית שערם מכתבי יד סימן פח) שלשיטתם גם איסור גניבת דעת לא קיים באופן שלא יודע לגוי. אלא שגם מצד חילול השם, הרי אם הגוי יעלה על הטעות, הוא יכול להתנצל ולומר שגם הוא טעה בכך. ומכל מקום באופן שעלול להיות חילול השם, הרי גם אבידה צריך להחזיר, וכל שכן טעות.

להלכה, כתב המהרש"ל (ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק י סימן כ) שאין להטעות את הגוי, והש"ך (ס"ק ג) פסק כדבריו. וכן נראה מסתימת דברי השולחן ערוך הרב.

יש הסתייגות שצריכה להיאמר בכל מה שנוגע לטעות הגוי.

בבאר הגולה (סימן שמח ס"ק ה) כתב את הדברים הבאים: ואני כותב זאת לדורות, שראיתי רבים גדלו והעשירו מן טעות שהטעו העכו"ם, ולא הצליחו וירדו נכסיהם לטמיון, לא הניחו אחריהם ברכה, וכמו שכתב בספר חסידים (סימן תתרעד). רבים אשר קדשו ה', והחזירו טעויות העכו"ם בדבר חשוב, גדלו והעשירו והצליחו, והניחו יתרם

לעולליהם. עכ"ל. והגם שלשונו בתחילת דבריו 'והעשירו מן טעות שהטעו העכו"ם', משמע שהכוונה דוקא כשהטעו את הגוי, אבל אם טעה הגוי מעצמו אין הקפדה, אך לשון ספר חסידים כוללת כל עוול הנעשה לגוי, שכתב: 'אל יעשה אדם עוול אפילו לנכרי, ואלו דברים מורידים את האדם, ואין הצלחה בנכסיו, ואם השעה עומדת לו יהיו נפרעין מזרעו'. וגם שהברכה שכתב בסוף דבריו עוסקת בכל טעות, וכמו שכתב הרמב"ם (גזלה שם) שראוי לקדש שם ה' אפילו באבידת הגוי וכל שכן בטעות הגוי, וכפי שמשמע גם בריבוי לשונו בסוף 'והחזירו טעויות העכו"ם'.

בסיפור שלפנינו הגוי טעה מעצמו, ולכן דינו כדין טעות גוי, ואין צריך להחזיר את הכסף. יתכן גם שבמקרים כמו של חברות כאלו, לא מדובר בגוי מסוים שאמור להתעניין בגובה הפיצוי, ואין לשום אדם עניין בסכום שכבר הועבר,

ויש מקום להקל גם ממידת חסידות. אלא שכאן באה השאלה האם הסכום של הטעות שייך לאותם נערים שהחברה התכוונה לפצות אותם, או שכיון שהטעות עוסקת בתוספת שאינה קשורה לסכום הפיצוי המקורי שרצו לשלם להם, אולי בעל החשבון כבר זכה בכסף של הגוי ואינו צריך להעביר לידידיו.

ב. למי הכסף

בדין אחד ששלח שליח להביא לו כסף מהגוי, וטעה הגוי ונתן לו יותר, אנחנו מוצאים חילוק אם מדובר היה בכסף בעד מכירה או בכסף של חוב. בשולחן ערוך (סימן קפג סעיף ז) פסק שתוספת הכסף שנשלח בטעות הכל לשליח. הרמ"א כותב שדין זה הוא דווקא כשידע השליח מהטעות לפני שהביא את הכסף לידידיו של

כאשר נשוב לחילוק שכתב הסמ"ע בשיטת ר"י, בין טעות במקח לטעות בחשבון, נשים לב לדבריו שחילק בכך שבטעות בחשבון לא מכר המשלח עתה כלום, והגוי יודע בסך שהוא חייב אלא שטעה בחשבונו, ואילו בטעות במקח, כיון שבעד הדינר שנתן לו עתה נותן לו יותר סחורה, הרי שנתן את הסחורה למשלח בעל המעות

המשלח, כי אם מסר את המעות למשלח לפני שנודעה לו הטעות, כעת הכסף כבר של המשלח.

מקור הדין, בדברי התוספות (כתובות צח. ד"ה אמר), שרבי יעקב ישראל שאל את רבינו תם (ספר הישר חלק התשובות סי' נג אות ב וסי' נד אות ב), לגבי ריווח שלא נעשה בגלל שהוזיל המוכר את המוצר, אלא על ידי שהגוי טעה בחשבון המעות, האם הריווח של המשלח או של השליח או של שניהם.

בתחילה רצה רבינו תם לומר שהשליח והמשלח חולקים בריווח, כי אליבא דאמת בדבר שיש לו קצבה (=כגון שהמוצר הנמכר יש לו מחיר מוגדר), הריווח מגיע לחלקו של השליח, שהרי בעל המעות כבר קיבל את הראוי לו בעד מעותיו ואין לו שייכות בתוספת שקיבל לידו השליח, אלא שמאחר שעשה את הריווח דרך המעות של המשלח, יש להם לחלוק בשווה. אך שוב חזר לפסוק שכל התוספת

למשלח (תוספות שם), וטעם הדבר משום שהגוי נתן גם את התוספת למשלח ולא לשליח (תשובות מיימוניות קנין סימן כ). אולם בשם ר"י כתבו התוספות, שכשטעה הגוי בחשבון, כל הריווח הוא לשליח בלבד, לפי שריווח שבא מחמת טעות אינו בא בגלל ממון המשלח, אלא ריווח בפני עצמו הוא, שהרי אם היה השליח גונב או גוזל או מטעה את המוכר, ודאי לא היה המשלח חולק עמו בריווח הזה. ואין אומרים שהגוי נתן את כל המעות למשלח, כי למשלח נתן את חובו בלבד, וכל השאר הוא טעות בלבד, ולא ניתן למשלח (מיימוניות שם). וכן פסק השולחן ערוך (סימן קפג סעיף ז).

[דין נוסף כותב הרמ"א, ומקורו

אמנם, בעוד שהרמב"ם הדגיש שמדובר דוקא בטעות שהגוי טעה מעצמו, וכן היא גם דעת המרדכי (ב"ק סימן קנח) בשם הראב"ה. ברש"י (ב"ק קיג: ד"ה ואיבלע) אנחנו מוצאים שפירש שהטעהו בחשבון. ושורש מחלוקתם במה שנתבאר בגמרא (שם) שאין להטעות גוי למכור לו עבד עברי העתיד לצאת בשנת השישית כאילו הוא נמכר לעולם, ברמב"ם (גניבה פרק ז הלכה ח) למד מכך שרק טעות גוי הותרה, אבל להטעות אותו אסור

במרדכי (כתובות רמז רנו בשם תשובת רב צמח גאון, הובאו דבריו גם בשו"ת ראב"ן סימן ג, ובתשובות מיימוניות קנין סימן כב), שאחד שסייע לחבירו במסחר שהיה לו עם הגוי, והביא את הגוי לידי טעות במידה או במשקל, יש לסוחר ולמסייע לחלוק בריווח שנוצר כאן. דין זה עולה זה לכאורה כדעת רבינו תם שקודם החזרה, אך בדרכי משה (שם ס"ק ה) כתב שמאחר ששניהם עסקו במכירה לגוי שאני, וגם לדעת ר"י שניהם חולקים ברווח. וכן פסק רמ"א (שם), ובש"ך (שם ס"ק טו) תמה על החילוק].

הסמ"ע (סקכ"א) תמה על השולחן ערוך והרמ"א שלא כתבו שמדובר דוקא בטעות בחשבון ולא בטעות במקח, שהרי הטור (ס"י) הביא דין זה בשם הר"י והרא"ש דוקא כשהטעה הגוי בחשבון, אבל לא

בהטעה אותו במקח שנתן לו בעד דינר יותר ממה שהיה לו ליתן. וטעם החילוק, לפי שבטעות שבמקח, בעד הדינר שנתן לו עתה נותן לו את התוספת, וכוונת הגוי להקנות לבעל הדינר. משא"כ בטעות בחשבון, שידע הגוי כמה חייב לו, אלא שטעה בחשבון, ומעות היתרון הם דבר בפני עצמו, ולא ניתנו כתמורה למה שנתן המשלח. והרי אילו היה רוצה השליח היה אומר להגוי טעית בחשבון והיה מחזיר לו המותר.

ואמנם לגבי טעות במקח, בקצות החושן (סק"ח) ובנתיבות המשפט (סק"י) נבוכו בדברי ר"י, שאם כדבריו שבטעות במקח בדבר קצוב המוכר טעה לתת יותר בעד המעות היה לו לומר שהכל למשלח, ולא לומר שיחלוקו בעל המעות והשליח. והנתיבות כתב על כך: ומכל מקום צריך טעם למה חולקים. אך הקצות מפרש שבכלל הכוונה היא לרבינו יונה, ומדובר בדעה שלישית ולא דעתו של ר"י, ולפי שיטתו של רבינו יונה הטעם שחולקים כי אנו אומרים שהכסף הגיע במזל של שניהם (וכן היא דעת הגהות אשר"י שם), וגם בטעות במקח שיש קצבה יש לומר שהתוספת באה במזל

של שניהם. ואילו המחבר שפסק הטעם כשיטת הר"ף או כרש"י אכן אינו סובר להלכה שחולקים אלא הכל למשלח, ולדעת השולחן ערוך מחלוקת ר"י ור"ת היא רק בטעות בחשבון אם הכסף לשליח או למשלח. כאשר נשוב לחילוק שכתב הסמ"ע בשיטת ר"י, בין טעות במקח לטעות בחשבון, נשים לב לדבריו שחילק בכך שבטעות בחשבון לא מכר המשלח עתה כלום, והגוי יודע בסך

שהוא חייב אלא שטעה בחשבון, ואילו בטעות במקח, כיון שבעד הדינר שנתן לו עתה נותן לו יותר סחורה, הרי שנתן את הסחורה למשלח בעל המעות.

על פי חילוק זה בין טעות שטעה הגוי בחישוב החוב לבין טעות שטעה בהקשר למכירה, נראה כי בסיפור שלפנינו לגבי תשלום החברה על אף שמקורו בתמורה לפיצוי על טיסה שבוטלה והסכום המשולם הוא על הטיסה החלופית, הרי אין כאן טעות במקח, מאחר וכעת חברת אייר-פרנס לא מכרה כרטיסים חדשים, אלא היא מעוניינת לפצות את לקוחותיה על חוב שנתר לה, והיא טעתה בחוב ומסרה לשליח סכום כפול. ואם היא משלמת חוב, הרי זה דומה לטעות בחשבון החוב, שפסק השולחן ערוך כדעת ר"י שהכסף הוא לשליח. במקרה דנן: לבעל החשבון. נמצא שאפילו אם עיקר כוונתם להעביר את התשלום למזמיני הטיסות, בפועל אין זה מעלה ומוריד, ובעל החשבון זוכה במעות מן ההפקר.

יש להוסיף ולציין כי בשו"ת תורת חסד (סימן ריא) כתב שהמחבר והרמ"א אינם סוברים כהסמ"ע, אלא לדעתם בין בטעות בחשבון ובין בטעות במקח, ר"י סובר שהכל לשליח ור"ת סובר שהכל לבעל המעות, וכבר נתבאר לעיל שכן גם דעת קצוה"ח (סק"ח). ולפי דעה זו, גם אם נחשב לטעות במקח, הרי בוודאי שבנידון הסיפור שלפנינו הכסף יהיה לבעל החשבון, שהיה שליחם לקבל את המעות, שהרי המחבר והרמ"א פסקו כשיטת ר"י.

וזה דבר המשפט

- גזל גוי אסור, ואפילו גניבת דעתו. טעות הגוי מותרת, ונחלקו הפוסקים אם מותר גם להטעות את הגוי, ולהלכה יש להחמיר.

- תוספת הסכום על גובה דמי הפיצוי שחברת התעופה הנכרית הייתה אמורה לפצות, יש לה דין טעות הגוי בחישוב החוב, ולכן השליח זוכה בכסף ואינו צריך להעביר למזמיני הטיסה.

